

מהמתחדש ומהמתרחש

שם עולם

גיליון מס' 7

שבט תשע"ד

January 2014

מעגל
הזהות
הלאומית

6

17 תהומות ושחקים

4 "יוצרים, צופים, זוכרים"

4 חדשות מכון 'שם עולם'

6 מעגל הזהות הלאומית

14 לוח אירועים

17 ביקורת ספרים

18 הצצה לארכיון

19 ורוח אלוקים מרחפת

ראשי אגודות יידי 'שם עולם':

מר יהורם גאון

ראש אגודת היידיים הישראלית

הרב צבי ויינרב

נשיא אגודת היידיים ארה"ב

מר מאיר בליסקא

ראש אגודת היידיים N.Y.

מר בובי רכניץ

ראש אגודת היידיים L.A.

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריג, אורית חרמון

עריכה לשונית: אפרת חבה

עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

בשער: תמונה מקטגורית "המשפחה" - מתוך תערוכת "מפגש תמונה - זה כל האדם"

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריג ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך,

אורית חרמון יועצת פדגוגית מתודית, פרופ' גדעון גרייף היסטוריון בכיר,

מרים אריאל אגף ארכיון

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי, בנות שירות לאומי

שם עולם
SHEM OLAM
מכון שואה ואמונה

מכון שם עולם - לחינוך לתיעוד ולמחקר כפר הרוואה ע"י חדרה 38955
טל: 04-6301637, פקס: 04-6365929 • shemolam@shemolam.org.il
www.shemolam.org.il

דבר המערכת

ילד יהודי

הרב אברהם קריגר
ראש המכון

התורה נתנה דעתה על הילד היהודי במערכת של מחויבות כלפיו, הכוללת את יחס ההורים לילד ואת אחריותם לו, וכן את אחריות החברה והאומה כלפיו.

משחר ההיסטוריה, ריחפה סכנה על הילד היהודי והוא היה מושא להתנכלות שטנית - מגזרות פרעה במצרים ועד גזרת הקנטוניסטים בימי הצאר הרוסי ולאחריה עד ימינו אנו, וכמובן בימי השואה.

מאורעות השואה גרמו להידלדלות ניכרת במספר הילדים היהודים, הן בשל התנאים הפיזיים ששררו אז הן בשל "הטיפול המיוחד" שלו "זכו" ילדים אלו על-ידי הגרמנים ועוזריהם.

אני זוכר מימי נעוריי שבבית בכנסת השכונתי שלנו - אשר רוב רובם של המתפללים בו היו ניצולי שואה - היו מתפללים בני גילם של הוריי (50) ואף מבוגרים מהם (60), היו צעירים בני שלושים, אך שכבת גיל של כבני ארבעים פשוט לא הייתה בנמצא. אדם אחד בלבד מכל מתפללי בית הכנסת השתייך לשכבת גיל זו, וייחודיותו בכך בלטה לעין.

לימים הבנתי כי בני שכבת גיל זו היו ילדים בתקופת שואה, וכי מעטים מהם שרדו. ילדים אלו, שהיו אמורים להיות הבניין המתפתח של העם היהודי, נעדרו מהחברה הישראלית.

הנאצים פגעו בילדים במיוחד משום שבעיניהם קיומו של ילד יהודי גילם את תקוות העם היהודי, את עתידו, את כוחותיו, את טוהרו ואת איכותו.

המאבק לשמירה על כל ילד יהודי - בשואה ומיד לאחריה - היה

כמעט חסר סיכוי, אך איש לא נטש את המערכה המרה הזו, משמעותם של ילדים אלו הייתה ברורה לכול.

העובדה שילדים מעטים שרדו את השואה יצרה אף חלל בהבנת עולמם של אלו - על האתגרים שהיו בו, על השאלות הנפשיות, הערכיות והדתיות שעמן התמודדו ועוד. כן קשה היה להבחין בין דרכי ההתמודדות של ילדים בגילאים שונים ובשלב התפתחות שונים עם שאלות של זהות, עם הבניית אישיות ועם שאלת השייכות הלאומית.

זה שנים מספר, אנו ב'שם עולם' שוקדים בעבודה מאומצת על מחקר רב-דיסציפלינרי ועל איסוף מקורות, מסמכים, עדויות ותצלומים אשר משקפים את עולם הילדים בימי השואה ואשר באמצעותם אפשר להתבונן לתוך עולם קסום-כאוב זה.

במידעון זה, אנו זוכים להצצה בלבד לתוך עולם הידע והתוכן הרב שצברנו במכון בנושא זה עם הגב' פנינה רותם, אחת החוקרות המוכשרות ביותר של המכון.

אנו מאמינים שהצגת נדבך זה בקורות עמנו בשואה תעשיר אתכם, הקוראים, תעורר בכם סקרנות, ואולי אף תעיר אתכם להמציא לידנו מידע, מקורות, מסמכים ועוד בתחום זה.

בדורנו זה, אשר טרם זכה להשלים את החסר ולהגיע למספר היהודים שחיו ערב השואה, מן הראוי לחזור, לחדד ולהדגיש את חשיבותו של הילד היהודי.

בברכה,

הרב אברהם קריגר

'באשוויץ לעולם אינך יודע אם חורף הוא או קיץ. שלך מתאכל באש התמיד של אותו רעב עצמו. לכן, מה לך אזורי עונת השנה? פה אין לך אלא עונת הרעב הנצחית.'

(ק' צטניק)

נמצאים אנו עתה בעיצומו של החורף, לאחר עשרה בטבת - יום הצום לזכר חורבן בית המקדש שמשנת 1950 נקבע גם כיום הקדיש הכללי לזכר חללי השואה שיום מותם לא נודע - ולפני יום הזיכרון הבינלאומי לקרבנות השואה ויום המאבק באנטישמיות שיחול בתאריך 27 בינואר יום זה, שצוין לראשונה בשנת 2006, נקבע על-ידי עצרת האו"ם לציון השואה משום שביום זה שוחרר מחנה ההשמדה אושוויץ בידי הצבא האדום בשנת 1945.

במידעון זה, נעסוק בעולמם של ילדים ונערים בשואה. בעולם שהיה תמים, מוגן בקן המשפחתי, עולם של דמיונות ושל המצאות, עולם של חלומות ושל הגשמות, עולם שהתנפץ לך לפתע בפנים ואתה נותרת המום ומובס מול אכזריות המלחמה והכיבוש, מול שלטון הרוע ומול היעלמות הטוב, התמים והמוכר המידעון פותח בהצגת מיזם חדש של המכון שנקרא 'יצרים', צופים, זוכרים', מיזם המזמין את הנוער של היום, תלמידי תיכון וסטודנטים, ליצור סרטים קצרים ותסריטים המעצבים את זיכרון השואה והמנחילים זיכרון זה לדורות הבאים.

במידעון, אנו נחשפים לתערוכה חדשה שהוקמה במכון והיא נקראת "מפגש תמונה - זה כל האדם", תערוכת ציורים של הצייר אוזיאש הפשטטר, ניצול שואה שהביע את סיפורו

האישי בציוריו.

בהמשך נקרא מאמר העוסק בזהות הלאומית של ילדים יהודים בתקופת השואה. ילדים אלו חוו השתייכות לקבוצה לאומית נרדפת עד מוות. לאנטישמיות, לסוגיה השונים, הייתה השפעה רבה על חיי הנפש של ילדים יהודים ועל זהותם. בהמשך, מתייחס המאמר להשפעה של האנטישמיות על הילדים בשלושה היבטים: תחושת אשמה שחש הילד, אימוץ דעות אנטישמיות על-ידי הילד והגדרת הילד את זהותו היהודית.

במדור פינת הספר, נקרא ביקורת ספרותית על הספר 'תהומות ושחקים - חייו של אל"ם' (מיל') זאב לירון' מאת משה רונן. זהו סיפור המתחיל בנערותו של הגיבור בתקופת השואה, מספר על התמודדות נפשית ועל גבורה עוצמתית, וממשיך בסיפור הקמתה של מדינת ישראל. יותר מכול - זהו סיפור האישי של זאב לירון, אדם אופטימי, מלא אמונה בחיים.

מידעון זה מתפרסם בתחילתה של שנת צמיחה - בט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, ראש השנה המציין התחלה והתחדשות. כל עץ מתחיל להיבנות משורשים. בלעדיהם, העץ לא יחזיק מעמד, רוח קלה תהפוך אותו על פניו. האמונה היא השורש. אמונה באדם, אמונה בחיים, אמונה בקב"ה. האמונה היא זו שנותנת לאדם את היציבות. היא המעניקה לו חוסן פנימי גם בעתות משבר.

בברכת צמיחה וגאולה,
אורית חרמון

אורית חרמון
עורכת

תמונה מקטגוריית "המשפחה"
מתוך תערוכת "מפגש תמונה - זה כל האדם"

תערוכת "מפגש תמונה - זה כל האדם"

חנוכת תערוכת ציורים של הצייר אוזיאש הופשטר.

בחודש אוקטובר, התקיימה במכון חנוכת תערוכת ציורים של הצייר אוזיאש הופשטר. התערוכה עצמה והערב שהתקיים לחנוכתה מביעים את הערכת מכון 'שם עולם' לקובה יעקב ז"ל ואירנה וודיסלבסקי.

קובה ואירנה וודיסלבסקי יצרו קשר עם מכון 'שם עולם' בתחושה שהמכון יכול להיות שותף למשימה האישית שקיבלו על עצמם - להנחיל את זיכרון השואה בדרך שהוא יישמר בעם היהודי גם לאחר שניצולי השואה עצמם ילכו לעולמם.

ביתם של בני הזוג וודיסלבסקי היה בית עבור ניצולי שואה שלא הצליחו לבנות את חייהם מחדש בארץ ישראל. ביניהם היה גם הצייר אוזיאש הופשטר, שהביע

ימי השיא של התחרות יתקיימו בתאריך 23.4.2014-24.4.2014, כ"ג-כ"ד בניסן תשע"ד, ב"מדיטק" בחולון. בימים אלו, יוקרנו כל סרטים המשתתפים בתחרות, ויבחר סרט "חביב הקהל". כן יתקיימו מפגשי רב-שיח, כיתות אמן, דיונים והרצאות.

שלושת הסרטים שייבחרו למקומות הראשונים באירוע קולנועי מיוחד זה יזכו את יוצריהם בפרס כספי. מטרת מיזם זה היא להעלות את המודעות לחשיבות קיומו של שיח ישראלי בנושא זיכרון השואה.

קהל היעד להשתתפות בתחרות הוא סטודנטים לקולנוע באקדמיה ותלמידי תיכון במגמות קולנוע ותקשורת. קיימים שני מסלולים להגשת הסרטים:

מסלול 1

תחרות סרטים - פתוחה לכל מגיש (בהפרדה למסלול לתלמידי תיכון ולמסלול לסטודנטים באקדמיה). למסלול זה יוגשו סרטים שהושלמו בין השנים 2010-2013, ושאוורכם עד 15 דקות.

מסלול 2

תחרות תסריטים - מסלול זה מיועד לסטודנטים לקולנוע, ויוגשו אליו תסריטים כבסיס להפקת סרטים קצרים.

עדכונים נוספים באתר האינטרנט שלנו: www.shemolam.org.il

מיזם:

"יוצרים, צופים, זוכרים"

תחרות ליוצרים של סרטים קצרים ושל תסריטים המעצבים את זיכרון השואה והמשמרים אותו.

במיזם "יוצרים, צופים, זוכרים", מכון 'שם עולם' מעודד יצירת תסריטים וסרטים קצרים המעצבים את זיכרון השואה

ההמנחילים זיכרון זה לדורות הבאים. הסרטים מציגים את נקודת מבטו של היוצר, בהלימה לתכנים של המכון. אחת לשנה, מקיים מכון 'שם עולם' תחרות סרטים קצרים נושאת פרסים. בתחרות מוצגים סרטים בסגנונות שונים - תעודה, עלילה, אנימציה, סטופ מושן, וידאו ארט, ניסיוני ועוד.

למותם של רבים מאוד בתקופת השואה, ושרבים מהם, טרם מותם, ביקשו רק אחת: "יהודים, נקמה."

הרב קריגר, ראש מכון 'שם עולם', פתח את דבריו בסיפור הקשר בין הופשטטר והזוג וודיסלבסקי. בני הזוג וודיסלבסקי הוציאו את בני הזוג הופשטטר מהמרתף המוזנח שבו חיו לאחר שהסכימו לקבל בתמורה מציווריו של הופשטטר כל חודש. הרב קריגר הציג בפני הקהל מצגת העוסקת באמנות בתקופת השואה ובאמצעותה אפשר להכיר את רוחו של האדם. במצגת נראים מוצגים שונים ממוזיאון 'שם עולם' המוצגים בתערוכה ששמה הוא 'זה כל האדם', ושהמוצגים בה מציגים את בחירתם של אנשים לשמור על רוחם בעולם שהשחית את מידותיו. בין המוצגים צילום של מנדל גרוסמן, צלם אומן, המבטא גם זעקה ומחאה; ציור שצויר במיץ שהופק מגזר, המבטא את בחירתו של האמן להשתמש בגזר לציור ולא להשבעת

רעבונו; וכן שטיחים ארוגים שנוצרו בגטו. בסיום הערב, הוזמנו המשתתפים לסיור בתערוכת הציורים של הופשטטר, וברוח העיסוק בהנחלת זיכרון השואה לדורות הבאים, הציג צוות המכון מיזם אחר שהוא מקיים באקדמיה, שמטרתו היא לעורר בסטודנטים מתחומי לימוד שונים את חשיבות זיכרון השואה.

הערב הסתיים בחלוקת מלגות לסטודנטיות מאוניברסיטת אריאל, לזכרם של הרב מנחם אופן ורעייתו מאשה ז"ל, שעסקו בתרגום מסמכים במכון. הסטודנטיות שקיבלו מלגות הן: מעיין כהן, תמר סגל, רעות טרבלסי ויערה מזוז.

העדויות שהן מביעות בפני הקהל הרחב. מורגנשטרן תיארה את קורות חייהם של הזוג וודיסלבסקי ושל הצייר הופשטטר.

הופשטטר עלה לארץ לאחר גיל חמישים ונאלץ לעבוד כשומר ביום ולצייר להנאתו בלילה, עד שפגש בזוג וודיסלבסקי שאימץ את בני הזוג הופשטטר. מורגנשטרן הסבירה כי בחרה לתאר את התערוכה כמצב, משום שהמילה "מצבה" טומנת בתוכה את המילה "מצב". שני הזוגות חוו את כל המצבים, מטוב ועד רע, והטוב

הרב אברהם קריגר, אירנה וודיסלבסקי ונעמי מורגנשטרן

והרע היו עבורם מעין מראה זה לזה. הופשטטר צייר בציוריו את פנים האדם, ולא את החוץ. ברבות הימים, התפרסמו ציוריו של הופשטטר בעולם כולו, ולאחר מותו, נהיה ביתם של הזוג וודיסלבסקי לתערוכה של ציוריו. התערוכה במכון 'שם עולם' משקפת הן את דרכו של הופשטטר הן את נדיבותם של בני הזוג וודיסלבסקי.

אירנה וודיסלבסקי, אורחת הכבוד בערב זה, נשאה דברים והודתה לכולם בהתרגשות רבה. היא סיפרה שבנתה מעין מוזיאון קטן בביתה שבאריאל. "אנו זוג ללא ילדים", אמרה, "וזה הבייבי שלנו". עוד הסבירה שבעלה קובה היה יעד

את סיפורו האישי בציוריו. בני הזוג וודיסלבסקי יזמו את הקמת תערוכת הציורים של הופשטטר במכון 'שם עולם'. לדאבון הלב, נפטר קובה במהלך הקמת התערוכה, וזו הייתה לגר זיכרון לו. מותו של קובה ממחיש את העובדה שדור הנפילים שקובה נמנה עליו הולך ונעלם, ומחדד את הצורך למצוא בדחיפות דרך להנחלת זיכרון השואה לדור הצעיר ולהעמקת הקשר שלהם אל עברם - בין השאר, באמצעות בניית תצוגות מעין תערוכה זו. קיום התערוכה מבטא את הערכת המכון לבני הזוג וודיסלבסקי ואת מחויבותו של המכון להמשיך לפעול למען הנחלת מורשתו של דור השואה לדורות הבאים.

את הערב הנחה הרב צביקה וילנר, מרצה במכון. מר רני אידן, ראש המועצה האזורית עמק חפר, נשא דברים. מר אידן עצמו גדל בבית של ניצולי שואה, ולדבריו, גדולה מחויבותו להנחלת זיכרון השואה. מר אידן ציין כי העברת סיפור השואה על-ידי בני הדור השני והשלישי מכה את הסיפור, ולפיכך חשוב להעביר את הסיפורים ואת הזיכרונות באמצעות חפצים. "נעמדה לי הזכות להיות זה שעוזר ותומך במכון 'שם עולם' להקים בית למוסד 'שם עולם', שהוא מוסד מחנך ומלמד, העוסק בנושאים של התמודדות בימים הנוראים שהיו אז".

אוצרת התערוכה, הגב' נעמי מורגנשטרן, נשאה דברים וטענה שהצייר הופשטטר והזוג וודיסלבסקי הקימו מעין מצבה שמפגישה בני אדם עם העוצמות הטמונות בהם בבכך שהציגו את התמונות ואת

מעגל הזהות הללאומית

פנינה רותם

מוחלט לקיומה ולעוצמת השנאה שהופנתה כלפיהם. בתוך, נמצאת רוב אוכלוסיית הילדים - אשר חלקם הגדול ידעו כי הם יהודים, והחשיבות שייחסו למרכיב זה באישיותם הייתה שונה ממשפחה יהודית אחת לחברתה. מעדויות הילדים, נוכל ללמוד על מגוון ההתייחסות לזהות היהודית בחברה היהודית טרם השואה. העובדה כי היהדות נהייתה גורם שלילי מרכזי בחייו של הילד דרשה ממנו תגובה פנימית למציאות החדשה. להשפעה של האנטישמיות על ילדים שלושה היבטים: הראשון - תחושות אשמה שחש הילד: הילד, קרבן ההתקפה האנטישמית, הגיב כמו שמגיבים קרבנות תקיפה רבים אחרים: לא בכעס כלפי התוקף, אלא בתחושת אשם ותיעוב עצמי אשר מקורם בנפש המתערערת בעקבות המפגש התוקפני! יתרה מזו, ככל שהלכה המלחמה והתפתחה, והשמדת היהודים נעשתה לפתרון הסופי לבעיית היהודים, חשו הילדים היהודים את תחושות האשמה והקלון שחווה קרבן תקיפה ביתר שאת. ההיבט השני - אימוץ דעות אנטישמיות על-ידי הילד: הילד מודע בעוצמה רבה לדעות אנטישמיות, המבוססות בחלקן על

היהודי, ניצבים ילדים שגדלו בבתים דתיים (או בבתים שבהם הייתה תודעה לאומית מפותחת), בבתים שבהם ניתן לפני המלחמה תוכן משמעותי לזהות היהודית. ילדים

**אני לא רוצה
שישנאו אותי.
אני לא אהבתי
את ההרגשה
שאני נחותה,
שאני אחרת**

אלה חשו באנטישמיות גם לפני המלחמה משום שהיה להם מראה יהודי מובהק שגרר בעקבותיו התגרויות אנטישמיות. בקצה השני של הקשת, ניצבים ילדים שלפני המלחמה כלל לא ידעו שהם יהודים. חלקם ילדים שנולדו מנישואי תערובת, וחלקם ילדים שגדלו בניחוח מוחלט מהזהות היהודית. ילדים אלה לא חוו אנטישמיות לפני השתלטות הנאצים על ארצות מגוריהם, והם הגיבו בהלם

**"ענני שנאה שחורים כיסו את שמי
הילדות שלי באימה הולכת וגוברת"***

בתקופת השואה, חוו ילדים יהודים השתייכות לקבוצה לאומית נרדפת עד מוות. לאנטישמיות שהופנתה כלפי יהודים היו פנים רבות, מהן עממיות - שלוו באלימות ובהשפלה שכוונו אישית כלפי יהודים; מהן שלטוניות, כלומר, צווים וחוקים שכוונו כנגד יהודים; וחמורה מכולן הייתה הפעולה של ההשמדה, שנבעה מהאנטישמיות הנאצית. ילדים יהודים חוו את האנטישמיות על כל פניה, והייתה לכך השפעה משמעותית על חייהם. פעמים רבות, נפגעו הילדים על-ידי הנאצים כשהורחקו בצו מבתי הספר שבהם למדו, השנאה המכוונת כלפיהם הייתה זרה לילדים רבים, אשר לא הכירו פן זה בהתייחסות אחרים אליהם ולא חשו בפגיעות אנטישמיות לפני ההשתלטות הנאצית על ארצותיהם. ההשפעה הנפשית שהייתה לאנטישמיות על ילדים מתוארת רבות בעדויות הילדים. לעולם הזהותי שבו גדל הילד לפני המלחמה יש קשר ישיר להתייחסות שלו לאנטישמיות. נבחן זאת בהתייחסות לילדים שגדלו בזרמים שונים בעם היהודי. בקצה האחד של קשת הזרמים בעם

* עדיה, עמ' 27.

1. כנולסון, עמ' Dunmore, 433 Clark, & Ehlers, pp. 1078-1081 ; Kendall-Tackett, Williams, & Finkelhor, p.173

אמרה שאנחנו יהודים. היה לי מאוד לא נעים שחברי כינו אותי בשמות, אבל לא יכולתי לעשות מאומה בעניין זה. נערים מן הכפר השליכו עליי אבנים, קראו בשמות שבכלל לא הבנתי. אך חזרתי על המילים הללו בבית, ובפעם הראשונה בחיי קיבלתי מכות כהוגן. הנערים הציקו לי באופן קבוע, הייתי בודד, לא היו לי חברים, לא היה לי עם מי לשחק. ואז הרגשתי כאב של היות יהודי.⁵ גם חנה קתה הותקפה ברחוב באלימות בגלל היותה יהודייה: כאותו חורף [...] הותקפתי ברחוב בידי חבורת נערים נוצרים שהלכו על המדרכה שמולי. "ז'דובקה!" שמעתי אותם צועקים, ותוך שניות סגרה עליי טבעת הנערים. הרגשתי מחנק. ניסיתי לפרוץ את הטבעת, אך נהדפתי בגבי אל קיר הבית הסמוך, ומטר קללות ויריקות החל לרדת עליי. בכיתי. צעקתי. ללא הועיל. ליחה עבה נחתה לי על שרזול מעילי הכהה [...] הגעתי הביתה בוכייה. לא רק מעילי, אלא גם פניי ושערי כוסו ברזקם של הנערים, ותחושת גועל אפפה אותי, מבגדיי, מעצמי. "תזרקו את המעיל, צעקתי והשלכתי אותו על הרצפה, "לעולם לא אלבש אותו!"⁶

מעדויות אלה, אנו למדים כי לפני השלטון הנאצי הילדים לא היו מודעים כלל לחלק היהודי בזהותם. התגובה הנפשית שלהם מראה חוסר הבנה ובהלה גדולה מהמתרחש. מלכה רוזנטל ציינה כי חוותה תחושת אשם. תחושת האשם נובעת מתפיסה רציונלית כי לא תיתכן שנאה בלי אשמה של מושא השנאה. הרצון של רוזנטל להיות פולנייה ככל חבריה ובכך לשנות את היחס כלפיה הוא, למעשה, גם רצונה של יוהנה רייס, השואלת את עצמה: "מדוע אני יהודייה בעצם?". שאלה שממנה עולה בבירור כי

למפגש הראשוני של הילד עם האנטישמיות: מלכה רוזנטל, בת השבע מסטניסלב:

ואחרי איזו תקופה נכנסו הגרמנים והם באו בטנקים, לבושים יפה, כאלה בלונדינים, עברו ברחוב שם. אני זוכרת שהאוקראינים זרקו עליהם פרחים, הם מאוד שמחו שהם נכנסו. ואני גם רציתי לשמוח. אמא שלי אמרה לי: 'שלא תעזי לצאת! את יהודייה והם גרמנים, והגרמנים שונאים את היהודים'. ופעם ראשונה בחיים שלי שמישהו שנה אותי. ופתאום אני אחרת, אני יהודייה, וזה אות קלון. אני לא רוצה שישנאו אותי. אני לא אהבתי את ההרגשה שאני נחותה, שאני אחרת, שאין לי זכויות... אני רציתי להיות פולנייה, אני רציתי להיות כמו כל שאר הילדים... אני הבנתי רק שאני זאת שיש עליה כתם, אני שיש בי אשם. זה הרגשה מאוד לא טובה להיות אשם.³

יוהנה רייס מהולנד סיפרה על הפגיעה החברתית שחוותה בגיל אחת-עשרה עם כניסת הגרמנים להולנד:

לי היו בעיות משלי בבית הספר. וילי בוס, חברתי הטובה ביותר, לא ישבה עוד לצדי. אמה באה לבית הספר לדבר עם המורה. אחרי שהלכה, אמרה לי המורה לשבת במקום אחר. לבדי. מפני שפטפטתי יותר מדי. אבל וילי אמרה אחר כך שלא מרשים לה לשבת עוד לידי מפני שאני יהודייה. מדוע אני יהודייה בעצם? "אל תבכי", אמרה לי אמי, "אנחנו אוהבים אותך".

זאת ידעתי. אבל מדוע וילי לא? מדוע הפסיקה?⁴

יוסף רייך, תיאר את המפגש שלו בגיל ארבע עם אנטישמיות אלימה: רק כאשר הנערים בוזלו דוחקת התחילו לכנות אותי בשמות, שאלתי את אמא כיצד זה. אמא

שנאת היהודים המסורתית ובחלקן על תורת הגזע. המודעות לדעות אלו העלתה בקרב ילדים רבים שאלות וספקות בנוגע לאותן דעות: אם הן נכונות, אם העם שאליו הוא משתייך אכן צלב את ישו, אם העם שאליו הוא משתייך הוא אכן גזע נחות, בעל תכונות נחותות, וכד'. כאשר מבוגרים שמעו דעות אלה, היו באמתחתם תשובות המבוססות על ידע היסטורי וכללי, ובאמצעותן הם יכלו לענות לעצמם על הטענות האנטישמיות ששמעו. אולם פעמים רבות במהלך המלחמה, שמעו הילדים דעות אלו בהיותם לבדם, בלי כל יכולת לענות עליהן לא לאחרים ולא לעצמם. זו הסיבה לכך שחלק מהילדים אימצו את הדעות האנטישמיות ועשו מאמץ מודע ומכוון להתרחק מזהותם היהודית. ההיבט השלישי - הגדרת הילד את זהותו היהודית: ילדים רבים נאלצו, לראשונה בחייהם, להיות מוגדרים כיהודים, לחיות בחברה יהודית ולהיחשף לערכים יהודיים מובהקים (לדוגמה, היו ילדים יהודים בפולין שהוכרחו לחיות בגטו לאחר שהתרגלו לחיים בסביבה לא-יהודית ולא הכירו כלל את החיים היהודיים). ילדים אלה לא בחרו בזהות היהודית. זהות זו נכפתה עליהם, וכעת היה עליהם לתת לה משמעות בכוחות עצמם.²

השפעת האירועים האנטישמים על הילד

עם השתלטות המפלגה הנאצית על גרמניה, ולאחר מכן עם השתלטות הנאצים בהדרגה על מדינות אירופה השונות, היה השינוי ביחס ליהודים מידי הפגיעה האנטישמית בילד נעשתה בדרכים שונות, אך המשותף לכולן היה בעצמת השנאה שכוונה כלפי הילד כיהודי. עבור ילדים רבים, הייתה זו תחושה חדשה ולא-מוכרת, והיא העלתה בהם שאלות רבות וקשות. להלן מספר דוגמות

2. על המשמעות של כפיית הזהות היהודית על הילד באמצעים אלה, ראו לבנת, עמ' 62-63.
3. מלכה רוזנטל, הסרט "בשבילך יפתחו השמים".
4. רייס, עמ' 16.
5. יוסף רייך, בתוך: מריה, ה"מ ונח, ג' (עורכים), עמ' 139.
6. קתה, עמ' 46.

לראשונה, נתקלה לינקה בשלט שאוסר את הכניסה ליהודים ולכלבים כשהלכה עם רחל ברחוב

לכך שהפוגע לא התנהג כשורה, הצליחו להתמודד טוב יותר עם הפגיעה בהם.¹³

השפעת החקיקה האנטישמית

עם הזמן, הלכה האנטישמיות והחריפה ונקבעה בחוק מסודר באמצעות חוקי הפרדה שונים שנחקקו במדינות השונות. לנוכח חוקים אלה, מצאו ילדים רבים את עצמם מזוהים בכפייה כיהודים בכל רגע נתון בחייהם. מצד אחד, הם זיהו - ביתר בהירות מהמבוגרים - את הסכנה שיוצרים חוקים אלה ואת העובדה כי חקיקת חוקים מעין אלה מעידה על עתיד קשה עוד יותר שנכון להם. מצד אחר - הם ניסו לגייס את חוש ההומור ואת המאפיין ההסתגלותי באישיותם כילדים על מנת להתמודד עם איסורים אלה ועם השינויים בחייהם.

להיות יהודים ולשנות פרט זה בזהותם.⁸ חנה קהת ציינה בחריפות רבה: "אפפה אותי תחושת גועל מבגדיי, מעצמי." תחושה זו היא אותה תחושה המתוארת בספרות הפסיכולוגית ביחס לתגובותיהם של נפגעי תקיפה מינית.⁹ ההרגשה של הקרבן כי בו - ולא בתוקף - יש אשם, כי בו יש גועל ותיעוב, גורמת לכך שהשיקום הנפשי מפגיעה מינית הוא תהליך קשה ומורכב ביותר.¹⁰ מציאות זו ביטאה חנה קהת וביטאו ילדים נוספים

« הייתה מעדיפה, בעת הזאת, לוותר על חלק זה בזהותה, חלק שעד כה לא היה בעל משמעות עבורה, וכעת נקשר רק בקונוטציות שליליות של אבדן המעמד החברתי הקודם שהיה לה. הילדים חשו פתאום כי גורם שלא היה ידוע להם עד כה בצורה מוחשית - יהדותם - נהיה הגורם הדומיננטי ביחסים בינם לבין סביבתם הקרובה. השונות של הילד בהיותו יהודי מוצגת פתאום על-ידי הסביבה כגורם מרכזי בתהליך החיברות של הילד וביחס הכללי של האוכלוסייה אליו.

הזהות היהודית של ילדים אלה, שהייתה עד ההשתלטות הנאצית עובדה מעורפלת ולא חלק מתודעת החיים היומיומית, נהייתה לפתע גורם משמעותי שלילי בחייהם.

גם ההורים, על-אף שניסו להעמיד את האהבה ההורית שלהם מול השנאה שבה נתקלו הילדים, לא

הצליחו לעדן את הרגשות הקשים ואת החוויה המטלטלת שחוו ילדיהם במפגש עם האנטישמיות. יוסף רייך וחנה קהת חוו אלימות אנטישמית והביעו את תחושתם בשני ביטויים חשובים. יוסף טען כי לראשונה בחייו חש "כאב של היות יהודי". אמנם, במשך דורות ארוכים של שהיית עם ישראל בגלות, חוו יהודים רבים התקפות אנטישמיות והם ידעו כי יש כאב הנלווה להיותך יהודי. אולם ילדים אלה לא חשו זאת בעבר וכשנתקלו לראשונה באנטישמיות, חשו כי להיות יהודי פירושו לכאוב ולסבול.⁷ אין פלא, אפוא, שחלקם ביטאו כבר בשלב הזה את רצונם העמוק לא

להלן שתי דוגמות לכך. כך סופר על תגובתה של לינקה, ילדה הולנדית בת שבע, כאשר נתקלה באיסור שחל על יהודים להיכנס לפארק שבו נהגה לבלות לפני המלחמה:

לראשונה, נתקלה לינקה בשלט שאוסר את הכניסה ליהודים ולכלבים כשהלכה עם רחל ברחוב. רוח קרה חזקה נשבה, והן צעדו בצעדים גדולים ומהירים כדי להתחמם ולהגיע כבר הביתה. כשעברו ליד בית הקפה הקטן, הסמוך לפארק, קראה לינקה את השלט וזעזעה. בואי כבר, התרגזה רחל, קר לי, חילוון קטן שכמוך. לינקה הצביעה ורחל עקבה אחרי

7. לדוגמה: קליין, איו"ש 0.3/8989, עמ' 21, 26; לואיזה סרבי, בתוך: אברהם, א' (עורך), עמ' 540-541; רובינוביץ, עמ' 35.
8. לדוגמה: אברוצקי, איו"ש 0.3/5773, עמ' 6; דומב, איו"ש 0.3/13133, עמ' 2; פלדבלום, איו"ש 0.3/7411, עמ' 4; קליין, איו"ש 0.3/8989, עמ' 26.
9. בן-מאיר ולבבי.
10. כנצלסון, עמ' 431-435; Bujak, pp. 6-21.
11. לדוגמה: פלדבלום, איו"ש 0.3/7411, עמ' 25; קולר, עמ' 41; אלטשולר, איו"ש 0.3/5568, עמ' 35; רייס, עמ' 16; ועוד.
12. לדוגמה: זיסקינד, עמ' 13-15; האחים בירנבאום, עמ' 37.
13. שגיא ודוּתן, עמ' 220-222, 233-230.

מעגל הזהות הלאומית

זה. חברתו טענה כי הזהות היהודית שלה טבועה בדמה ואינה בת-שינוי, ואילו קרטס טען כי השייכות הפנימית ליהדות נובעת רק בגלל הסימון החיצוני של הסביבה את היהודי ככה. עבור קרטס, לא הייתה לדברים חשיבות מכיוון שהוא לא חש שהזהות היהודית היא חלק אינטגרלי ממהותו, אולם הנערה שעמה שוחח חשה כי אם אין קשר מהותי בינה לבין הזהות היהודית, אזי הסבל שהיא סובלת בגינה של זהות זו הוא למעלה מכוחותיה.¹⁷

כפי שאפשר לראות, בניגוד לתגובה הרגשית החזקה שעוררו האירועים האנטישמיים עצמם, החוקים הגזעניים והבידוד שנכפה על היהודים גררו תגובות שונות. ההתמודדות של הילד עם החוקים האנטי-יהודיים נראית כהתמודדות הנעשית במישור השכלי והתודעתי. זו אולי הסיבה לכך שהיו ילדים, כפי שנמצא בעדויות, אשר חשו כי הם נושאים את הטלאי הצהוב בגאון.¹⁸ בעוד האנטישמיות שכוונה כלפי הילד עצמו עוררה בו תחושה עמוקה של כאב, רצון לברוח ותחושות אשם ותיעוב עצמי, החוקים האנטישמיים עוררו בילד שאלות רבות, שאת התשובות להן הוא חיפש במהלך המלחמה. החקיקה האנטישמית עוררה את הילד לבדוק את זהותו היהודית ולברר את משמעותה, ולא יצרה אותה תחושת קלון ואשמה שיצרו האירועים האנטישמיים עצמם.

השפעת הדעות האנטישמיות

יהודי שהסתתר בקרב נוצרים שמע שוב ושוב אמירות אנטישמיות. לעתים נאמרו הדברים במרומז, ולעתים בבוטות ובחזות. ילד יהודי שחוה אמירות מסוג זה הוצרך

והן היו מלאות פחדים וחששות, ובעיקר חשו הלם מהצורך להתמודד עם סיטואציה כה שונה מכל מה שהכירו עד כה. פטר הבין כי האיסורים הללו כבר אינם מורגשים בשל העובדה כי הזמנים שבהם הוא חי אינם זמנים נורמליים, וכי דברים שעליהם היה מגיב בעבר ברגשות חזקים כבר אינם ניכרים בגלל שטף האירועים ובגלל עצמת הבידוד הכפוי שאתו מתמודדים היהודים.

הנערים הציקו לי באופן קבוע, הייתי בודד, לא היו לי חברים, לא היה לי עם מי לשחק. ואז הרגשתי כאב של היות יהודי

באותה תקופה, כוחו של הנוער בגיל ההתבגרות היה ביכולתו לקרוא היטב את המציאות ולהבינה בלי תירוצים והתחמקות. כך, שלמעשה, הנוער הוא שעומד מול הדברים הקשים כפי שהם ומנסה להתמודד עם המורכבות של להיות יהודי במציאות הקשה שאליה הוטלו יהודי אירופה.¹⁶ השפעת האיסורים על נפש הילד הייתה קשה: הוא חש כי הזהות היהודית נכפית עליו בצורה שלילית וכי אין לו יכולת להשפיע על כך. אימרה קרטס תיאר ויכוח מעניין שהיה בינו לבין אחת מידידותיו היהודיות בהקשר

האצבע הקטנה, קראה את השלט ופערה את פיה בתדהמה. הן קראו אותו שוב ושוב, ומרוב שלא ידעו מה לחשוב או לומר התחילו לצחוק צחוק של בהלה. "מכל החיות שבעולם, אני הכי שמחה ששמים אותנו יחד עם הכלבים", הודיעה רחל ומשכה בידה של לינקה. כל הדרך ניסתה לינקה להחליט איזה חיות נוספות היא רוצה אתה בקבוצה. גם ארנבות, אמרה לאחותה. "זו לא תיבת נוח פה", צחקה רחל וצחוקה היה משונה. שתיהן הרגישו, למרות הצחקוקים, שהשלט הזה לא רק מעליב, הוא גם סימן לא טוב.¹⁴

פטר גינז, נער מצ'כיה, חש כי בבידוד שנכפה על היהודים ובצירופם לקבוצות נחשלות בחברה יש משום השפלה ואיום: בבוקר הכנתי את שיעורי הבית, שום דבר מיוחד חוץ מזה. בעצם, הרבה דברים קורים, אבל הם בלתי-נראים. מה שנחשב עכשיו די רגיל היה מעורר מהומה בימים נורמליים. למשל, ליהודים אין פירות, אוזנים או עופות בכלל, גבינה ובצל, שום ועוד הרבה דברים אחרים. אסירים, משוגעים ויהודים לא מקבלים תלושי טבק. אסור להם לנסוע בחלק הקדמי של החשמלית והאוטובוסים, אסור להם לטייל על גדת הנהר וכו' וכו'...¹⁵

כלומר, לינקה הבינה את ההשפלה שיש במצב החדש וניסתה, עם אחותה, להתייחס אליו בהומור על מנת להתמודד עמו. שתיהן חשו גם כי מלבד ההשפלה, יש בבידוד הזה שנכפה על היהודים סימן לבאות. תחושת ההשפלה הדהימה אותן, שכן מעולם לא חוו דחייה משמעותית כזו מסביבתן הקרובה,

- 14. שם-טוב, עמ' 39-40.
- 15. גינז, עמ' 63.
- 16. להבנת תיאוריה זו, שלפיה בתקופת המלחמה ראה הנוער את המציאות נכוחה, הבאנו מקורות מספר בחלק אחר של המחקר. ראו לדוגמה: פלד, עמ' 41; צוקרמן, עמ' 136.
- 17. קרטס, עמ' 28-30.
- 18. רפפורט, עמ' 30-31; וכן אצל רודשסקי, עמ' 16-17.

כשהזכירו יהודים יכולתי לצחוק בכל הלב יחד עם האחרים לאיזו צרה שנפלה על יהודים. ידעתי שהם מתעללים בבני עמי, אך חלק ממני היה כמוהם.

שאצלם התגורר, תיאר את התהליך שעבר כאשר מצא עלון ובו תיאורים אנטישמיים קיצוניים:

באחד הימים מצאתי ארגז עיתונים מתחת לשולחן. היו אלה שבועונים ישנים מלפני המלחמה, שבועונים דתיים בשם "מדריך קתולי", מלאי השמצות כלפי היהודים. קראתי ולא האמנתי למקרא הדברים. האומנם?! האם זה נכון? שאלתי עצמי המום. האומנם מסוגלים אחי היהודים לעשות דברים נתעבים כאלה?

גם אם הייתי המום בתחילה ולא יכולתי לקבל את הדברים הכתובים, הרי שבמשך הזמן התחיל הרעל לחלחל בתוכי. הייתי ילד בודד בן שתיים-עשרה. התחלתי להאמין לחלק מן הכתוב בעיתון. בהשפעת הכתוב התחלתי אפילו לפחד מכך שאינני קתולי. ליתר ביטחון, התחלתי להתפלל גם לישו וקדושי. ²⁵

מעדויות אלה עולה כי הדעות האנטישמיות חלחלו אט-אט לעולמו הפנימי של הילד, והוא החל להאמין בהם בעצמו. נחמה טאק הבהירה כי ההזדהות שגילתה עם הדעות האנטישמיות נבעה מהתכשורת לזהותה האמתית, וכי רק הודות לניתוק הזה יכלה לצחוק לאמירות האנטישמיות שסביבה ולהשתתף בהן. כלומר, לנחמה הייתה ידיעה שכלית בדבר יהדותה, ידיעה שחוזקה מאוד בגלל העובדה שהוריה, המסתתרים עמה, לא החליפו את זהותם ונשארו יהודים במסתור, אך עולמה הרגשי הלך והתנתק מאותה ידיעה שכלית בדבר זהותה האמתית, והיא השתתפה עם ילדי הפולנים בצחוק ובלעג אנטישמיים ללא נקיפות המצפון שליוו אותה בתחילה. המקרה של נחמה מעניין במיוחד משום שמול הזהות

המשפחה הנוצרית, הרבו להשתמש בביטויים אנטישמיים בהסברים כי אינם מתכוונים לבני משפחת טאק עצמם משום שהם, לדבריהם, "יהודים אחרים". אביה של נחמה הסביר לה כי אנשים רבים שונאים את הסטריאוטיפ, ולא את בני האדם שאליהם הוא מתייחס. ²² נחמה, שהשתלבה בכפר כילדה פולנייה והרבחה לשחק עם ילדים פולנים, לא הבינה בתחילה את האנטישמיות שגילו ילדי הפולנים ואת אדישותם המוחלטת לסבל היהודים. ²³ אך לאחר חודשים מספר,

אני יודעת שליד יהודי אסור לבכות כי הגרמנים עולים לשמוע אותנו ולבוא

היא סיפרה כי גישתה השתנתה: *כסופו של דבר התרגלתי, למרבה הפלא, להערות האנטישמיות. חל בי שינוי אטי. זה היה כאילו במצבים מסוימים איבדתי את הקשר עם האני האמתי שלי, והתחלתי לראות את עצמי כפולנייה.... הרגשתי מאוימת פחות. כשהזכירו יהודים יכולתי להקשיב באדישות לסיפורים אנטישמיים, וגם לצחוק בכל הלב יחד עם האחרים לאיזו צרה שנפלה על יהודים. ידעתי שהם מתעללים בבני עמי, אך חלק ממני היה כמוהם. ²⁴* נתן פרידמן, ילד ורשאי בן שתיים-עשרה שנות בודד מכל משפחתו והסתיר את זהותו מהאכירים

להתמודד אתן בכוחות עצמו, בלי לשתף איש במתרחש בלבו פנימה, שכן חשיפת הקושי שלו עלולה הייתה להסגיר את יהדותו. ¹⁹ בנוסף, לעתים נדרש הילד להשתתפות של ממש במעשים המזלזלים ביהודים ופוגעים בהם, כגון שימוש בבגדי היהודים שנרצחו וברכושם. אירית קופר נקלעה למצב כזה ורכשה לעצמה כמה בגדים בבית הכנסת בעיירתה. במעמד זה, אסור היה לה להראות את קשייה הנפשיים והיא העידה על עצמה: "שלחתי את ידי לבגד אחר. לא אוכל להבין כיצד נהפכתי בן רגע לחיה, כמוהם". ²⁰ כלומר, היא חיה בבלבול ובכעס עצמי על כך שהיא משתתפת במעשי הגויים כנגד בני עמה, אך על מנת להינצל היא אינה יכולה להימנע מלהשתתף במעשים אלו. גם ההתמודדות עם האמירות האנטישמיות ועם הסיפורים על רצח היהודים, שלוו פעמים רבות בשמחה לאיד, הייתה מורכבת ועוררה קשיי זהות פנימיים. אנו מוצאים כי ילדים רבים החלו להאמין בנרטיב הנוצרי לגבי יהודים והשתכנעו בדעות האנטישמיות שנחשפו להן. עובדה זו גרמה לילדים להשתתף בשיח אנטישמי ²¹ וכן עוררה בהם רצון פנימי אמתי להתכחש לזהות היהודית שלהם עצמם כדי לא להיות שייכים לאוכלוסייה היהודית השנואה. אנו מוצאים שכאשר התכחשות זו לא התאפשרה, עשו ילדים מאמץ להוכיח שהם שונים משאר היהודים ושהם אינם תואמים את הסטריאוטיפ האנטישמי. להלן דוגמות מספר:

נחמה טאק הסתתרה עם הוריה ועם אחותה בבית נוצרי בכפר קטן. נחמה התחזתה לבת המשפחה הנוצרית, ואילו הוריה הוחבאו בבית. בני משפחת הומאר,

19. קופר, עמ' 56; וכן אצל אברוצקי, עמ' 238-239.
20. קופר, עמ' 48.
21. לדוגמה: פריד, איו"ש 0.3/5872, עמ' 19; פרידמן, איו"ש 0.3/12297, עמ' 18; ועוד.
22. טאק, עמ' 118-119.
23. טאק, עמ' 138-140.
24. טאק, עמ' 140; בדומה לנחמה, גם ילדים נוספים מתארים איך בתחילה כל אמירה אנטישמית פגעה בהם עד כדי בכי ולאחר זמן הם התרגלו והפסיקו ליחס חשיבות לאמירות אלו, ראו בוגנר, עמ' 71; פרידמן, עמ' 23-24.
25. פרידמן, עמ' 75-74; בדומה לנתן, החלו ילדים נוספים להאמין באמירות האנטישמיות ועל-כן לפתח שנאה לעם היהודי: "פיתחתי בעצמי אפילו שנאה עצמית שנאה ליהודים התחלתי להזדהות עם היותי גויה" - גילה אייזנר, בתוך: אברהם, ד' (עורך), עמ' 95.

מעגל הזהות הלאומית

אסור לבכות כי הגרמנים עלולים לשמוע אותנו ולבוא. וגם צריך להתנהג יפה, אחרת הדודה תזרוק אותנו החוצה, והכלבים יאכלו אותנו, ואמא צריכה לחזור למחנה.²⁶

תיאור זה משקף נאמנה את מצבו של הילד היהודי בשואה, ואת תחושתו כי אסור לו להתקיים כלל בגלל היותו יהודי. לפי צביה, מהותה של הזהות היהודית

היא הסתרתה ובריחה ממנה וחוסר האפשרות לחיות אם תיודע זהות זו. דבריה של צביה כילדה קטנה משקפים גם את הבלבול הפנימי העמוק שחווה הילד היהודי בשואה בכל תחומי חייו. הפחד ואימת המוות שליוו אותו בכל שעה

משעות קיומו, הצורך להסתיר את זהותו וחוסר הוודאות שחש כל העת.

פעמים רבות במהלך שנות הגלות, הועמדו לפני היהודים דילמות דומות, אולם לרוב ניתנה להם הבחירה אם לעזוב את דתם ולהתקבל למשפחת העמים או להיוותר שונים וזרים, מבוצרים ביהדותם. גם יהודים שבחרו להיות יהודים, התמודדו עם שאלת הזהות הכפולה: הם היו יהודים, אולם גם פולנים, רוסים, גרמנים וכד'. ככל שהוענקו ליהודים יותר זכויות במדינה שבה התגוררו, כך הם חשו ביתר תוקף את הקושי בסוגיית הזהות הכפולה.

במלחמת העולם השנייה, לא ניתנה ליהודים הבחירה. מכיוון שהרדיפה אחריהם הייתה גזעית, לא ניתן היה להימלט ממנה בשום דרך ובשום אמצעי - גם לא על-ידי המרת <<

השפעת הליך ההשמדה על הזהות היהודית

בהמשך המלחמה, לבשה שנאת היהודים פנים קונקרטיות יותר והיה בה משום איום ממשי על החיים. ילד יהודי צריך היה להסתתר על מנת להציל את חייו, והשהות במסתור סיפקה לילדים רבים זמן

רב לחשוב על מהותם כיהודים. חלקם ביטאו את מחשבותיהם בזיכרונות שכתבו וביומנים, שחלקם שרדו ונמצאים בידינו. בדבריהם של ילדים, חיפשתי הד לשאלת הזהות היהודית ולתפיסתם את זהותם בזמן המלחמה. אביא שתי דוגמות לתחושות שונות שחשו ילדות במסתור ביחס לזהותן היהודית. צביה קופ-חיימוביץ, ילדה כבת שש, הושתרה עם אחיה הקטן - תחילה בבית נוצרי, ולאחר מכן בין שני קירות במחנה עבודה שבו שהו הוריה. היא תיארה את תחושתה ביחס לזהות היהודית שלה ושל אחיה:

גם יורק איננו, לקחו אותנו, הרגו אותנו, בעצם לא קוראים לו יורק, אבל לילדים יהודים אסור להיות [ההדגשה שלי, פ"ד] אני אף פעם לא בוכה, מפני שאני גדולה בשנה מיורק, ואני יודעת שלילד יהודי

החיצונית של ילדה פולנייה, היה לה עוגן רב עצמה אשר המשיך לשייך אותה לזהותה היהודית. ועל-אף עובדה זו, ציינה נחמה כי לאט-לאט נוצר נתק בינה לבין האני האמתי שלה - האני היהודי. נחמה טענה גם כי הבלבול הפנימי שחשה ביחס לזהותה ליווה אותה יום-יום ולעתים היא חשבה כי

הזהות האמתית שלה היא זו המוצגת כלפי חוץ, והקשר שלה למשפחתה ולזהות הפנימית שלה הלך והתרופף. סיפורו של נתן פרידמן מורה גם הוא על התלבטות ראשונית בדבר אמתות הסיפור הנוצרי, אך לאחר זמן מה השתכנע נתן בנכונותו והחל

להתבייש בשייכות שלו לעם היהודי. בתחילה, התקשה להאמין לדברים שקרא, אך לאחר מכן, הוא איבד - מרצונו החופשי ובמודעות - את זהותו ואת הזדהותו עם העם היהודי בגלל הפחד מפני הסביבה ובגלל הפחד הפנימי שמא להיות יהודי פירושו להיות אדם מושחת ומתועב. הדעות האנטישמיות שהושמעו בפני הילד במצבים שונים השפיעו עליו עמוקות. ילדים החלו להאמין בדעות אלה ברמות שונות של ספקנות, ואמונתם זו השפיעה על מעשיהם. אם כן, הרצון הפנימי להתרחק מהעם היהודי ומהזהות היהודית נבע לא רק מהפחדים הפיזיים ומהקושי ההישרדותי, אלא בעיקר מהתחושה כי להיות יהודי פירושו להשתייך לעם נחות, בעל תכונות שליליות ובעייתיות שהילד לא רצה לזהות עצמו עמן.

יבוא יום והמלחמה הזאת תסתיים, יבוא יום ושוב נהיה בני אדם ולא רק יהודים

משפחתה מחוץ למעגל החיים הנורמליים, מחוץ למעגל האנושי. עם זאת, הבינה אנה היטב כי ייחודיותו של הסבל היהודי והגורל היהודי מבהירים שזהותה כיהודייה אינה דומה לזהותם של בני עמים אחרים. וכך המשיכה את דבריה: *לעולם לא נוכל להיות הולנדים בלבד או אנגלים בלבד או בני כל עם אחר בלבד; תמיד נהיה מלבד זאת גם יהודים, ורוצים אנו להיות גם יהודים [...]*

בלילה ההוא ידעתי כי בעצם עליי למות; חיכיתי למשטרה, הייתי מוכנה כמו שהחיילים מוכנים בשדה הקרב. רציתי להקריב את עצמי למען המולדת, אבל עכשיו, שנשארת בחיים, משאלתי הראשונה אחרי המלחמה היא - להיות הולנדי!

אני אוהבת את ההולנדים, אני אוהבת את ארצנו, אני אוהבת את השפה ואני רוצה לעבוד כאן.²⁷

אנו רואים כי מצד אחד, אנה חשה הזדהות עמוקה עם הגורל היהודי, עם הסבל של העם היהודי וגם מוצאת לכך ייעוד. אולם מצד אחר, דווקא ברגעים הקשים ביותר, שבהם המחבוא כמעט התגלה ואנה הייתה בטוחה כי היא הולכת לקראת מותה, היא הרגישה בעצמה רבה את הקשר למולדתה ההולנדית²⁸ ואת אהבתה להולנד, לשפתה ולאנשיה. עם זה, הסבירה אנה בדבריה כי היהודים לעולם לא יוכלו להיות נאמנים אך ורק למולדתם, אלא יישארו נאמנים לזהותם היהודית. ושתי הזהויות הללו מתקיימות בכפיפה אחת.

בדבריה, אנה מייצגת דורות רבים של יהודים אשר התחבטו בסוגיית הנאמנות הכפולה. ברי שהמלחמה חידדה מאוד סוגיה זו ודרשה לעתים תשובה פנימית ברורה וחד-משמעית. בגיל הילדות ובייחוד

חוסר זהירותנו. גם האנק אמר כי במקרה כזה אסור היה לנו לרדת. מזכירים לנו בהדגשה שאנחנו מתחבאים, שאנו יהודים כלואים, מרותקים למקום אחד. שאין לנו זכויות, אך יש לנו אלף חובות. אנו, היהודים, אסור לנו לפעול על-פי רגשותינו; עלינו להיות אמיצי לב ועזי נפש; עלינו לשאת

דת. האמירה של צביה כי "לילד יהודי אסור להיות" היא אמירה מדויקת, המשקפת נאמנה את מצבם הפיזי והנפשי של היהודים בתקופת השואה. אצל ילדה צעירה כל כך, התחושה המרכזית העולה היא תחושת בלבול וחוסר שייכות עמוק לדבר מה יציב בעולם. ילדים גדולים יותר, בני מעל אחת-עשרה

את כל הסבל ולא להתאונן; עלינו לעשות כל מה שביכולתנו ולבטוח באלוהים. יבוא יום והמלחמה הזאת תסתיים, יבוא יום ושוב נהיה בני אדם ולא רק יהודים.

אנה ביטאה היטב את הקושי בהיותה חלק מעם שלם הנרדף עד צוואר ושנשללות ממנו זכויות היסוד הבסיסיות ביותר. היא חשה כי, למעשה, הדרישות שנדרשות ממנה כילדה יהודייה הן בלתי-אפשריות והן מציבות אותה ואת

שנה, מוטרדים משאלת הזהות, ולכן אצלם יצר המצב החדש קושי ובלבול עמוקים אף יותר. אנה פרנק, שהייתה כבר נערה בת שלוש-עשרה עת הסתתרה במחבוא עם בני משפחתה, היטיבה לבטא ביומנה את הבלבול שחשה בהקשר לזהותה היהודית:

11.4.1944

קיטי יקרה,

במחבוא מתנהלים עכשיו ויכוחים גדולים. קראלר התרעם עלינו על

27. פרנק,

עמ' 148-149.

28. על-אף שאנה נולדה

בגרמניה, היא גדלה

רוב חייה בהולנד

ונקשרה להולנד

כאל מולדת של

ממש.

מעגל הזהות הלאומית

בגיל ההתבגרות קשה מאוד לעתים לשאת שניות פנימית עמוקה כל כך. ייחודה של אנה הוא ביכולת הביטוי הנדירה שלה את עולם נפשה הפנימי שיש בו מורכבות וסתירות פנימיות. השאלות שהסעירו את אנה העסיקו ודאי ילדים רבים אחרים: מי אני בתוך המערכת הזו הרודפת אותי עד כלות, המערכת שאינה מאפשרת לי להיות, מה אני מצפה

ילדים יהודים - שכייהודים, זכות החיים נשללה מהם - נאלצו להמציא לעצמם הסברים פנימיים על זהותם היהודית

מעצמי, איך אני מגדיר את זהותי, את רצונותי, אם אני מעדיף לחיות עם השניות וברצון עמוק להשתייך למדינה שבה התגוררתי עד היום, או שקשר זה ניתק לחלוטין ואני חש יהודי בלבד, ולחילופין - אם אנסה, ואולי אצליח, לנתק את עצמי לגמרי מהעם היהודי בשביל לשנות את תפיסת עולמי ביחס ליהודים. בתקופה זו, שבה הושמדו שישה מיליון יהודים, ילדים יהודים רבים שאלו את עצמם שאלות אלה וענו עליהן כל אחד בהתאם לעולמו ולניסיון חייו הוא.

לסיכום

לאנטישמיות, לסוגיה השונים, הייתה השפעה רבה על חיי הנפש

של ילדים יהודים ועל זהותם. המפגש האינטנסיבי עם שנאה המופנית כלפיהם, גרם לילדים יהודים רבים לשאול את עצמם אם הפגם טמון באישיותם שלהם או בזהות היהודית שלהם. מכיוון שלא יכלו לענות לעצמם תשובות המבוססות על ידע ועל ניסיון העבר, חשו ילדים יהודים רבים כי ההתקפה האנטישמית כלפיהם מוצדקת וכי האשם הוא בהם ולא בתוקפים.

תחושת האשם הוסיפה וליותה לילדים רבים לאורך כל המלחמה ואף לאחריה וגרמה לכך שרבים מהם לא ידעו באיזה אופן להתמודד עם הזהות היהודית שנכפתה עליהם. ילדים שנחשפו לדעות אנטישמיות העידו על עצמם כי פעמים רבות הפנימו דעות אלה וחישפו דרכים פנימיות להתמודד עמן - באמצעות התרחקות מודעת מהזהות היהודית שלהם או באמצעות הוכחה לסביבה, ובעיקר לעצמם, כי הם אינם עונים על הסטריאוטיפ האנטישמי.

משהחלה ההשמדה השיטתית של העם היהודי, החריפו שאלות אלה, וילדים יהודים - שכייהודים, זכות החיים נשללה מהם - נאלצו להמציא לעצמם הסברים פנימיים על זהותם היהודית. קשיים אלה יצרו זהות יהודית שונה ממה שהורגלו לה לפני המלחמה.

הרכיבים החדשים בזהות היהודית היו אפופים רגשי אשמה ותחושות בושה. רכיבים אלה כללו ספקות ותהיות - שנמצאו להם תשובות רק בשנים שלאחר המלחמה, כאשר הילד יכול היה לבחור אם להיות יהודי ואילו ערכים ורגשות הוא יוצק לתוך מכלול הזהות היהודית שלו. אין ספק שהאנטישמיות היא מרכיב חשוב ומשמעותי בעיצוב הזהות היהודית של ילדים שחיו בתקופת השואה.

ביבליוגרפיה

- אברהם, אהוביה (עורך) (1998), **עדויות מגיא צלמוות, ותיקי קיבוץ אנצו סירני מספרים, גבעתיים: הוצאת אורנית.**
- אברהם, דרור (עורך) (1984), **דפי עדות, 96 חברים מקיבוץ לוחמי הגטאות מספרים, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.**
- אברוצקי, חנה (1995), **כוכב בין צלבים, תל-אביב: כנרת.**
- בוגנר, נחום (2000), **בחסידי זרים, ירושלים: יד-ושם.**
- בן-מאיר, חלי ולבבי, יעלה (2010), **"היבטים ייחודיים בטיפול בילדים נפגעי תקיפה מינית מהמגזר החרדי", חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית, 30 (3-4), עמ' 475-453.**
- גינז פטר, **יומנו של פטר גינז (מהדירה: חוה פרסבורגר), אור-יהודה: הוצאת דביר, 2008.**
- האחים בירנבאום (2010), **עץ חיים היא (כתביה: נעמי קשת-לבנון), תל-אביב: הוצאת המחברים ובית ההוצאה קווים.**
- זיסקינד, שרה (1986), **מאבקו של נער, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות.**
- טאק, נחמה (2000), **דמעות כבושות: סיפורה של ילדות אבודה, ירושלים: יד-ושם.**
- כצנלסון, עדנה (1998), **הורים וילדים ומה שביניהם: פסיכולוגיה של הורים וילדים, רמת-גן: הוצאת הורים לילדים.**
- לבנת, חנה (2009), **כמה יפה להיות יהודי: עיצוב זהות לילדים יהודים בגרמניה בשנים 1933-1938, ירושלים: יד-ושם.**
- מריה, הוכברג-מריאנסקב ונוח, גריס (2010), **ילדים מאשימים, תל-אביב: הוצאת אבישילום.**
- סעדיה, מרים (2008), **לשרוד כדי לספר, ירושלים: יד-ושם.**
- פלד, יעל (1986), **"לדמותה של המחותרת היהודית בקרקוב", משואה י"ד, עמ' 38-49.**
- פרידמן, שושנה (1992), **מקום תחת השמש, תל-אביב: ספריית פועלים.**
- פרנק, אנה (1953), **יומנה של נערה (מהדיר: אוטו פרנק), ירושלים: הוצאת קרני.**
- צוקרמן, יצחק (אנטק) (1990), **שבע השנים ההן, תל-אביב: לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד.**
- קהת, חני (2009), **ניטרה שלי, ירושלים: יד-ושם.**
- קולר, חוה (2011), **לא היה ולו קיץ אחד, ירושלים: יד-ושם.**
- קופ-חיימוביץ, צביה (1996), **משחקים בקיץ, תל-אביב: ספריית פועלים.**
- קופר, אירית (1977), **בקצה היער, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.**
- קרטס, אימרה (1994), **ללא גורל, תל-אביב: עם עובד.**
- רובינוביץ, דוד (1964), **יומנו של הנער דוד רובינוביץ (מהדירה: שרה נשמית), תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.**
- רודבסקי, יצחק (1968), **יומנו של הנער מווילנה (מהדירים: אברהם יבין וצבי שר), תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.**
- רייס, ויהנה (1979), **החדר בעליית הגג, גבעתיים: מסדה.**
- רפפורט, ספירה (2004), **יהודייה גזעית: בין כאן לשם, קובנא וארץ ישראל, ירושלים: יד-ושם.**
- שגיא, שפרה ודוית, נעמי (2001), **"משאבי התמודדות של ילדים שנפגעו במשפחתם", מגמות, רבעון למדעי ההתנהגות, 41 (2-1), עמ' 218-235.**
- שם-טוב, תמי (2007), **ואיך קוראים לך עכשיו: Lineke, אור-יהודה: דביר.**
- Bujak, Mary-Johanna (1999), *Concentration camp imagery as a psychic organizer in dissociative identity disorder individuals: Review of the literature and construction of a theoretical explanation.* Diss: Capella University.
- Dunmore, Emma, Clark, David, M., & Ehlers, Anke (2001), "A prospective investigation of the role of cognitive factors in persistent posttraumatic stress disorder (PTSD) after physical or sexual assault," *Behaviour Research and Therapy* 39: 9, pp. 1063-1084.
- Kendall-Tackett, Kathleen A., Williams, Linda M., & Finkelhor, David (1993), "Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies." *Psychological bulletin* 113:1, p. 164.

עדויות, תיקי ארכיון 'יד-ושם'

- אברוצקי חנה, אי"ש, 0.3/5773.
- אלטשולר יונה, אי"ש, 0.3/5568.
- דומב ציפורה, אי"ש, 0.3/13133.
- פלדבלום אילנה, אי"ש, 0.3/7411.
- פריד לאה, אי"ש, 0.3/5872.
- פרידמן נתן, אי"ש, 0.3/12297.
- קליין ראובן, אי"ש, 0.3/8989.

סרט

- מלכה רוזנטל, "בשבילך יפתחו השמים", יד-ושם, 2009.

2013

אירועים

מיוחדים

■ **‘מפגש תמונה - זה כל האדם’ - במכון**
 נפתחה תערוכת ציורים של הצייר אוזיאש
 הופשטטר לכבודם של יעקב ז"ל ואירנה
 וודיסלסקי. המכון קיים אירוע לרגל פתיחת
 התערוכה, במהלכו חולקו מלגות לסטודנטים
 מקרן הרב מנחם ומאשה אופן. [1]

■ **צחי דיקשטיין, מנכ"ל איגוד**
 המדרשות, שמכון 'שם עולם' נמנה עליו,
 הגיע למכון לבדוק אפשרות לשיתוף פעולה
 בין המכון ובין מדרשות אחרות ולפתיחת
 ערוצים חדשים לפעילותו. [2]

1

ספטמבר

■ בעשרת ימי תשובה, כחלק מפרויקט
 'שם עולם באקדמיה', התקיים
 באוניברסיטת אריאל כנס למנהלי
 פרויקטים חינוכיים ולצוותיהם. בכנס
 הרצה הרב קריגר בנושא: המשמעות
 הרוחנית של הייסורים.

■ גאל גרינוולד, סגן יו"ר קק"ל, הגיע
 לביקור במכון 'שם עולם' ובחן אפשרות
 לשיתוף פעולה בין המכון לבין המחלקה
 החינוכית של קק"ל וכן אפשרות למעורבות
 של קק"ל בתכנית פיתוח עתידית לאחר
 בניית בנייני הקבע של המכון.

■ אסף וייס, מנכ"ל ארגון 'מעגלים', הגיע
 למכון לפגישה שבה הועלתה הצעה לנסות
 לשלב קבוצה של ארגון 'מעגלים' בתכנית
 'מעגלים' - זמן ומקום המופעלת במכון,
 וזאת במטרה להרחיב את פעילות המכון
 בכלל ואת 'מסע מעגלים' בפרט לקבוצות
 לימוד מהפריפריה, שפעילותן תסובסד על-
 ידי המכון.

■ במכללת 'שערי משפט', נערכה פגישה
 של צוות המכון עם אודי ליברמן,
 מנכ"ל המכללה, ועם הרב אביהו קצין,
 רב הקמפוס, בנושא מיזם 'שם עולם
 באקדמיה'. בפגישה הוחלט שמכללת
 'שערי משפט' תוכנס לפרויקט 'שם עולם
 באקדמיה'.

אוקטובר

■ הרב יואב מלכיאור, רבה של קהילת
 אוסלו, הגיע לסיור היכרות במכון, וסוכם
 על שיתוף פעולה בין 'שם עולם' ובין
 הקהילה היהודית באוסלו. אחד התחומים
 שבו יתקיים שיתוף הוא בהכנת קבוצת
 נוער המתעתדת לצאת מאוסלו לפולין
 לקראת המסע ובהדרכתה במהלכו.
 הרב צביקה וילנר, מרצה במכון
 'שם עולם', טס לאוסלו לסוף שבוע, שם
 הכיר את הנוער, העביר להם הרצאות
 ושיעורים והנחה אותם לקראת נסיעתם
 לפולין בהיבט התוכני.

2

■ חבר כנסת שמעון אוהיון ביקר במכון
 כחלק מפעילותו בכנסת וממעורבותו
 בתחומי ידע הקשורים גם לפעילות המכון,
 כגון: המלחמה באנטישמיות, יהדות
 המזרח והשוואה ועוד. המכון הציג לפניו
 את פעילותו והעלה בפניו אפשרות לשלב
 את 'שם עולם' בפעילותו של חבר הכנסת
 בנושאים בינלאומיים, כגון במלחמה
 באנטישמיות. [3]

■ נערכה פגישה בין צוות המכון לבין
 סגן שר החינוך אבי וורצמן במשרדו
 בירושלים, שבה הועלו נושאים שונים
 והצעות שונות לפעילות משותפת של
 המכון עם משרד החינוך.

4

■ **שרון סופר**, שאחד מתפקידיה הרבים הוא **אוצרת האמנות של הכנסת**, נתנה למכון את אישורה להציב בכנסת ביום השואה הקרוב תערוכה שתכלול תצלומים מתוך אוסף התצלומים שצילמו חיילים גרמנים המצוי בארכיון 'שם עולם'.

3

■ **הפיקוד הבכיר של מחוז צפון בפיקוד העורף עם מפקד הפיקוד, אל"ם אריק אלעזר**, הגיע ליום עיון במכון. ביום העיון עסקו בשואה כסמל להתמודדות וכמצפן לעצמה, לרוח ולערכים לדורות הבאים. יום העיון התמקד בסוגיית המנהיגות בשואה בבחינת כוונותיהם של המנהיגים ודרכם במציאות משתנה. במשוב הסיכום התייחסו לרמתו הגבוהה של יום העיון. בעקבות זאת, הוחלט שאנשי קבע בלבד יבואו לימי עיון במכון, ושהמכון ייכנס לרשימת הגופים המאושרים על-ידי הצבא להשתלמויות ולסיוורים לחיילים. [4]

נובמבר

■ **הרב רונצקי** סייר במכון בתוקף תפקידו כ**ראש המנהלה לזהות יהודית**. הוא הביע את הזדהותו עם ערכי המכון ואת נכונותו לשיתוף פעולה עמו. [5]

■ **ראש המועצה האזורית נחל סורק, אלי אסקוזידו**, הזמין את צוות המכון לפגישה במטרה לפתח קשרי עבודה בין המועצה ובין המכון. מועצה אזורית זו פועלת רבות להנצחת השואה ולשמירה על קשר הדוק עם ניצולי שואה הגרים בתחומה.

■ **קבוצת מורים מחבר המדינות שמלמדים בבתי ספר יהודיים** הגיעו ל'שם עולם' במהלך סמינריון בנושא שואה שהם עוברים בארץ. במכון, הם שמעו הרצאה מפי **הגב' לנה ספקטור**, והיא גם סיירה עמם סידור נרחב בישרשים, מרחב התבוננות'. בסוף היום, אמרו המשתתפים שהפעילות במכון הייתה חשובה מאוד מבחינתם וכי הם מרגישים שהמסרים שספגו ביום זה יכולים לשמש אותם בעבודתם עם תלמידים יהודים במחוזותיהם. [6]

6

דצמבר

■ מכון 'שם עולם' קיים **קורס למחנכים המלווים משלחות נוער לפולין**. הקורס נמשך ארבעה ימים, ויועד בעיקרו למחנכים בחינוך ההתיישבותי. רוב הקורס עסק בהכנת המורים למסע בתכנים הייחודים של 'שם עולם'. כן הועברה בו הנחייה ארגונית וכללית למורים מטעם מטה משלחות פולין. [7]

7

5

2013 אירועים מיוחדים

15 המשך מעמוד

■ במכללת לנדר בירושלים התקיים ערב מטעם המכון לחלוקת מלגות לשלושים סטודנטים. את הערב הנחה פרופ' גדעון גרייף. המלגות ניתנו מקרן המלגות המרכזית של 'שם עולם', מקרן מלגות של משפחת אופן לזכרם של הרב מנחם ומאשה אופן וכן מאת משפחת רבקה פאלוך לזכר הוריה. במהלך הערב נשאו דברים הרב קריגר ונציגת הסטודנטים, במהלך הערב הוקרן סרט העוסק בדילמת הזהות בתקופת השואה ובדילמת הזהות של ניצולי השואה לאחריה. [8]

10

■ בנות השירות הלאומי של המכון קיימו פעילות של ניידת 'קיום בשבר' בגדרה, בקריית-אתא, בירושלים, בטלמון ובמקומות נוספים; [10] ראיונות עם אנשי המכון התקיימו ברדיו ולעיתונות הכתובה.

■ גב' יהודית כהן, מנהלת ארכיון התצלומים בווינגטון, הגיעה לסיור בארכיון המכון. במהלך הסיור העלתה הצעות לשיתוף פעולה עם המכון. [11]

12

■ ראש המועצה האזורית נחל סורק, אלי אסקוזידו, וראשי אגפים במועצה הגיעו לביקור גומלין במכון על מנת לעמוד מקרוב על פעילותו של המכון להנחלת הגחלת היהודית ששרדה את איימי השואה. הביקור כלל יום עיון וסיור במכון, ולובנו בו אפיקים שונים לשיתוף פעולה בין המכון לבין המועצה. [12]

8

11

■ טקס קבלת מלגות נוסף נערך ב'קריה האקדמית אונו', בסיומו של יום עיון שנערך מטעם 'שם עולם' במקום. המלגות ניתנו מקרן משפחת אופן. [9]

9

■ עשרה בטבת במוצאי שבת 'זיחי', הרצה הרב קריגר בבית כנסת בגבעת שמואל בנושא 'בין זהות לבין קיום';

16

תהומות ושחקים חייו של אל"ם (מיל) זאב לירון משה רונן

הסיפור פורש את מהלך חייו של זאב לירון מלידתו בשנת 1922 (לאחר תיאור מקדים של שושלת משפחתו אשר ישבה בבגדין עוד מאמצע המאה ה-19) ועד עתה, כשגיבור הסיפור כבר עבר את גיל תשעים ועדיין משרת את מדינתו בשליחויות ביטחוניות וכלכליות שונות ונסתרות. חלק לא-מבוטל מהספר מתאר, בתיאור נרחב ונוגע ללב, את חייו בתקופת השואה.

הסיפור עובר בין ארצות מספר. ילדותו של יומק עוברת עליו בבגדין, עיר נידחת בפאתי פולין. משם הוא מגורש למחנה ההשמדה אושוויץ. הוא מנסה פעמיים לברוח מאושוויץ ובפעם השנייה מצליח. לאחר המלחמה, הוא מגיע לארץ ישראל. בארץ הוא נהיה לטייס קרב ולאחד ממקימי צה"ל וחיל האוויר. הוא נושא בתפקידים ביטחוניים שונים, כגון קצין המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים, ובתוקף תפקידים אלו הוא מגיע למספר רב של ארצות באירופה.

המחבר משה רונן בכתיבתו נותן לנו להכיר לעומק את גיבור הספור ולהצליח לחוש, אף אם בחלקיות, מעט מהקשיים שעבר זאב בחייו ומעט מתעצמות נפשו. הוא חושף בפנינו את סודו הגדול של זאב - האופטימיות שלו. למרות כל מה שעבר בתחילת חייו, הוא מסתכל על העולם דרך משקפיים ורודים, צופה שהעתיד יהיה טוב ומאמין בטבע האנושי.

סיפורו של זאב לירון שוזר בתוכו את סיפור השואה והגבורה, סיפור הקמתה של מדינת ישראל ויותר מכול - את סיפורו האישי. סיפור של אדם אופטימי, מלא אמונה בחיים. אדם אשר קומתו החיצונית אינה משקפת את קומתו הפנימית, העוצמתית. לירון הוא גיבור בעל כורחו מחד גיסא וגיבור בבחירה מוחלטת מאידך גיסא. אדם שחייו עשירים ומלאי עשייה. לכאורה, נראה שאחריתו אינה מעידה על ראשיתו, אך כאשר נכנסים לעומק סיפור חייו בספר זה, מבינים שדווקא ראשיתו היא זו שעיצבה את חייו, שחידדה עברו את מהות קיומו בעולם ושגרמה לו לחיות חיים מלאי משמעות בשיא עוצמתם.

עם תום הקליטה, התרכזו הנקלטים החדשים באושוויץ-בירקנאו כחצר אחרת, גם היא בין שני צריפים. גם כאן הייתה מעין כמה מבטון, שעליה ניצבו איש אס-אס ולצדו אסיר יהודי בחליפת פיג'מה ובמבט חלול. כשהתרכזו כחצר די אסירים, צעק האסיר היהודי שעל הבמה 'שקט!', והגרמני החל לצעוק: 'מי הביא לאושוויץ אקדח? אם האיש הזה לא ירים את ידו, אני עלול לקחת חלק מכם ולשלוח אותם עם האנשים שלא עברו את הסלקציה!' ואז הוא פנה אל האסיר היהודי שליידו וציווה: 'תחזור על זה בפולנית ובשפה שלכם!'.

כל הנקלטים החדשים באושוויץ העיפו מבט לעבר העשן שעלה לשמים, זאב לירון הסתכל לצדדיו. אסיר עב בשך עמד לידו. האם הוא ילשין? האם מישוהו אחר ירים את ידו? לונדנר הרגיש איך שאר האסירים מסתכלים עליו, אבל אמר לעצמו: לאט לאט. צריך עצבים חזקים. אולי אפשר להישאר בחיים?

אותן דקות של מתח חיזקו את זאב: 'באותו רגע ידעתי, בתחושה פנימית שאינני יודע להסביר אותה, שאם שרדתי את הרגע הזה, כנראה נועדתי לשרוד את המלחמה ולהיחלץ בחיים מהמחנה הארזר הזה'. (עמ' 74)

תהומות ושחקים הוא ספר על חייו של אל"ם (מיל) זאב לירון, ניצול שואה שעבר בחייו טלטלות רבות והגיע מתהומות אושוויץ - מרחק נגיעה מן המוות - ועד שחקי מדינת ישראל. גיבור הספור הוא זאב לירון, שנקרא אז בנימין-וולף לונדנר. שמו ניתן לו על שמו של בנימין-זאב הרצל, ובמשפחה כינו אותו יומק - בנימין בפולנית. אפשר לחלק את פרקי הספר על-פי שמותיו של זאב לירון, כאשר כל שם משקף תקופה אחרת בחייו. בילדותו, נקרא יומק; כשגדל והגיע לגיל הבגרות, נקרא בנימין-זאב; כשהגיע כצעיר בן עשרים ואחת למחנה הריכוז, היה רק מספר 132355; בחיל האוויר הישראלי הוא נקרא זאבקי; וכשנשלח לחו"ל, נדרש להחליף את שם משפחתו מלונדנר לשם עברי - לירון.

והארץ היתה תהוה ובהו
וחשך על פני תהום

ורוח
אלוקים
מרחפת...

קמץ
אלף
אה

יהודה קרני

תינוקות בית רבן,
תינוקות ישראל,
כי ישאל המלאך,
המלאך הגואל:
איך שניתם תורה
אלף, בית וגימל?

איך קיימתם בריתכם
עם משה וישראל -
ועניתם כמו
שענו האבות:
לימדנו תורה
מתוך להבות.

קמץ אלף א:
אבינו שבשמיים
דמנו נישפך כמיים.

גזיזת זקנים

עידן אופטובסקי

החיילים הגרמנים אינם רואים בו אדם, אלא טפיל, מזיק, יצור מסוכן, ומיד הם מתחילים בהתעללות. מבחינתם, אין כמו פגיעה בחזות היהודית, המאוסה עליהם כל כך, כדי להשפיל את היהודים וכדי להדגיש את עליונותם על פניהם.

על כך, כתב הרב דוד כהנא: "היה זה יום שישי אחר הצהריים כשהאקציה משתוללת בכל עוזה, איש לא יצא לרחוב [...]

ר' אנשיל שריבר שהה כל הזמן עמנו במחלקת הדת. אחר הצהריים הודיע בשלווה שעליו ללכת למקווה [...] בדרכו תפסוהו הגרמנים [...] לא עזרה לו תעודת הקהילה. יהודי בעל זקן ופאות, בקאפוטה של משי [...] יכול להציג עשר תעודות ולא ינצל. הגרמנים הודיעו

במפורש כי כבר ציפו למוצג יחיד במינו זה. הם צילמוהו מכל הצדדים, וכל גרמניה תוכל עתה להתפעל מדמותו של ר' אנשיל שרייבר מעל דפי ה'שטרימר'."

על-פי עדותו של הרב כהנא, אחת הסיבות להיות יהודים בעלי חזות דתית מושא להתעללות הייתה רצונם של הגרמנים להציג בפני אזרחי גרמניה את דמותו של היהודי המסורתי, שעליה הייתה בנויה התעמולה של המפלגה הנאצית, ולהוכיח בכך שהיהודי הוא אכן תת-אדם. יתר על כן, בצילומים אלו הוצגה ההשפלה של היהודי, אך יותר מכך הוצגה דמותו של החייל הגרמני כחזק, כגיבור, ככל יכול. הוא יכול לעשות ליהודי שלפניו ככל העולה על רוחו, ואיש לא יעצור אותו.

של היהודים הייתה אמצעי לשבירת רוחו של העם היהודי: "אך נכנסו 'הם' לאחת הערים או העיירות, הייתה ראשית פגיעתם בזקנים של יהודים שומרי מצוות, והיו דנים אותם בגזיזה, בהצתה בקיצוץ ובתלישה. כוונתם הייתה להמית על ידי כך את רגשות הדת של היהודים האדוקים, כשם שזו הייתה כוונתם בהצתת בתי כנסת,

לגזיזת זקנים של יהודים בתקופת השואה היו כמה סיבות. האחת, ציווי של הגרמנים שנועד, לטענתם, למנוע זיהומים והפצת מחלות. השנייה, רצון של היהודים עצמם למנוע את זיהויים כיהודים ולמנוע כך מעצמם את ההשפלה ואת העינויים שהגרמנים היו מעבירים יהודים בעלי חזות יהודית מובהקת.

בקריתם ובהשמדתם של ספרי תורה, בהריסת בתי קברות. היה זה גם אמצעי בדוק לענות בו יהודים עינויי גוף.³

עוד סיבה לנטיית הגרמנים להתעלל במיוחד בבעלי זקנים ופאות יכולה להיות התעמולה האנטישמית ששלטה בתקופה זו. עם הפלישה לפולין, כאשר חיילים גרמנים נתקלים, לראשונה, בדמותו של היהודי המזרח-אירופאי הלבוש בלבוש יהודי מסורתי והעטור זקן ופאות, הדומה לדמות היהודי שאותה הם ראו רק בקריקטורות אנטישמיות שתיארו את היהודי כהורס את העולם, כמשחית את התרבות,

"גילוח זקן היווה חוויה קשה ביותר ליהודי פולין שהקפידו מאוד על שמירת שערות הזקן מטעמים שבנסתר ולא גילחו אותו אף בדרך המותרת לפי ההלכה. בתקופת השואה, גילחו רוב היהודים את זקנם כבר בתקופת הגטו, בגלל התעללות ברוטלית של הגרמנים ביהודים בעלי חזות דתית [...] למרות המצב, היו יהודים שסירבו להסירו בכל תוקף.¹ לאחר מכן, הוטל צו גילוח הזקן כגזרה מטעם השלטון הנאצי בעילה של מניעת לכלוך ומחלות במחנות.²

הרב שמעון הוברבד הציג סיבה נוספת וטען כי גזיזת הזקנים

1. שני עניינים יש כאן: האחד, פגיעה בחזות היהודית, בצורת הפנים: ר' יהושע של הורוביץ, האדמו"ר מחנצ'ין, אמר לתלמידיו לאחר שאלו ביקשו ממנו שיגזז את זקנו למען ביטחונו: "כל ימיי נהגתי להטמין כל שערה שנשרה מזקני בתוך ספר גמרא או ספר אחר, וכעת אתם רוצים שבמו ידיי אגוז את זקני? היו לא תהיה!" (מתוך: אונגר, מנשה [1967], ספר קדושים, ניו-יורק)
2. פרבשטיין, אסתר, "ד' אמות של הלכה - במחיצת רב קהילה בתקופת השואה", בתוך אתר "דעת".
3. הוברבנד, הרב שמעון, "קידוש ה'", בתוך: נ', בלומנטל וי', קרמיש (עורכים), כתבים מימי השואה, תל-אביב: הוצאת זכור, עמ' 84.
4. כהנא, הרב דוד (תשל"ח), יומן גטו לבוב, ירושלים: יד-ושם, עמ' 64-65.
5. הרב שמעון הוברבנד נולד באפריל 1909 בחנצ'ין, עבר מפייטקוב לוורשה בתחילת 1940. בגטו, עבד הרב הוברבנד בחברה היהודית לעזרה הדדית "ייסא", והיה חבר בהנהלת ארכיון הגטו המחתרתי, שנועד בשמו המוסווה "ארכיון עונג שבת". הוא נשלח במשלוח לטרבלינקה באוגוסט 1942.
6. שם, עמ' 85.
7. שם, עמ' 86.
8. סרביה.
9. הוברבנד, הרב שמעון, "קידוש ה'", בתוך: נ', בלומנטל וי', קרמיש (עורכים), כתבים מימי השואה, תל-אביב: הוצאת זכור, עמ' 87.
10. שם, עמ' 84.

צילומי חיילים גרמנים את גזירת הזקנים

בשנים האחרונות, מתגלים אלבומי תמונות שצילמו חיילים גרמנים במהלך מלחמת העולם השנייה. את התמונות צילמו

הם היו מכריחים שני יהודים לגזוז זה את זקנו של זה. על האירועים האלו, כתב הרב הוברנד: "נחטף כותב הטורים האלה לעבודה בערב תשעה באב שנת ת"ש בלכתו ברחוב

2

משיצע הלה את מלאכתו, לא נשאה זו חן בעיני המשגיחים, ובעל הזקן השחור ספג מכות אימות. לאחר מכן מסרו את המספריים לידי חברו צהוב הזקן, ואותו מחזה חזר ונשנה. כל זה אירע על משאית פתוחה, באמצע הרחוב לעיני כול, ועוד טרם הקמת הגטו. פולנים רבים שגרו שם התפקעו מצחוק למראה היהודים המעונים.⁷

תמונה מס' 2, שבה אנחנו רואים שני יהודים שגוזזים אחד את זקנו של השני, צולמה בנובי סאד.⁸ עדותו של הרב הוברנד מבהירה לנו את שרואים בתמונה: שני יהודים שנאלצים לגזוז זה את זקנו של זה. בצילום זה לא מצולמים גרמנים או צופים מהצד, לכן אין בו שמחה או שעשוע כמו שיש בתמונות אחרות, רק עצב רב שניבט מפניהם של שני היהודים שאולצו לקחת חלק

3

בהשפלה אחד של השני. ומה יעשו הגרמנים בילדים ובנערים יהודים שזקנם עדיין לא צמח? לצערנו, גם בילדים מצאו החיילים הגרמנים דרך להתעלל: "ברם, לא רק במבוגרים בעלי זקן בלבד התעללו, אלא גם בילדים בעלי פאות נהגו כך. בפראגה,

בלוויית העיתונאי א' שטייאר. יחד אתנו נחטפו עוד שני יהודים, האחד בעל זקן ארוך ושחור, והשני בעל זקן ארוך וזהוב. המשאית נסעה לרחוב

חיילי הוורמאכט אחרי הפלישה לפולין לצורך עצמם. התמונות שיוצגו להלן ילוו בציטוטים מכתביו של הרב שמעון הוברנד שכונסו בספר "קידוש ה"⁵.

"בכל עריה ועירוותיה של פולין, היו עורכים מצוד על יהודים וגוזזים את זקניהם. במקרים רבים, היו מציתים את הזקן או חתכוהו בפגיון בתוספת חלק מהסנטר."⁶

בתמונה מס' 1 רואים חייל מחזיק יהודי מאחור ועומד לגזוז את זקנו בעזרת פגיון. אנחנו יכולים לנחש שכך יעלה גם בגורלו של היהודי שעומד לצדו. לצד חיילים פשוטים, נראים בתמונה גם כמה בעלי דרגות בכירות. החיילים הגרמנים נראים משועשעים מהמצב.

ברוב המקרים שבהם הגרמנים גזזו את זקנם של היהודים, הם עשו זאת בעצמם, כך הם יכלו להרגיש חזקים יותר. לעתים,

ברחוב ברוקאווה 32, פגעו קצינים גרמנים אחדים לפני השער בנער אברהם דיגעלניק, ילד בן עשר. שמו עין שמגדל פאות הוא, הוליכה אל מלונם והציתו את פאותיו.⁹ בדומה לכך, קרה למאיר רפפורט בן החמש-עשרה בימים האחרונים של פסח שנת תש"א.¹⁰ בתמונה מס' 3, שצולמה בלודז', רואים חיילי וורמאכט גוזזים את פאותיו של נער יהודי. אפשר לראות בתמונה את הריכוז של החיילים הגרמנים בפעולה. ארבעה חיילים מקיפים נער יהודי אחד, נער יהודי בעל פאות. ניכר שהנער חסר אונים, מבוהל ועצוב. כל חייו לא סיפר את פאותיו, ועכשיו הוא מוקף בגרמנים שגוזזים אותן בגסות ובאלימות.

את התמונות, כאמור, צילמו חיילים בצבא הגרמני. הם צילמו נופים, צילמו את עצמם בפעילות, בהפוגה ובמנוחה, וצילמו גם התעללות ביהודים. את התמונות הם תכננו להביא לביתם אחרי המלחמה, להראות למשפחה מה עשו בזמן המלחמה. כך נוהגים חיילים, והם אינם מרגישים בשום אופן שיש להם מה להצניע ולהסתיר. אפשר להניח שגם בני משפחותיהם של החיילים שצפו בתמונות לא חשו אי-נוחות כלשהיא בנוגע לאירועים המתועדים בהן, שכן יחס זה כלפי היהודים היה מקובל בגרמניה.

קול קורא

מכון "שם עולם"

מזמין אתכם להשתתף בתחרות סרטים קצרים

המעצבים את זיכרון השואה והנחלתו מנקודת מבטו של היוצר בהלימה לתכני המכון.

הסרטים יבחרו במסגרת אירוע קולנועי מיוחד.

שלושת המקומות הראשונים יזכו בפרס כספי.

לתחרות יתקבלו סרטים דוקומנטריים, עלילתיים, סרטי אנימציה, סטופ מושן, וידיאו ארט, ניסיוני ועוד...

תחרות זאת הינה חלק ממיזם יוצרים צופים זוכרים אשר ימי השיא שלה יתקיימו בתאריך 23-24/4/14, כג'-כד' בניסן תשע"ד במדיטק בחולון במטרה להעלות את המודעות לחשיבות השיח הישראלי סביב נושא זיכרון השואה.

באירוע זה יוקרנו סרטים שהתקבלו, וכן תתקיים תחרות חביב הקהל. עוד יתקיימו מפגשי רב-שיח, כיתות אמן, דיונים והרצאות.

מיזם

יוצרים צופים זוכרים

מכון 'שם עולם'

תחרות יוצרים לסרטים קצרים ותסריטים המעצבים את זיכרון השואה והנחלתו

מסלול הגשה 1 :

תחרות סרטים

פתוחה לכל מגיש

(במסלול לתלמידי תיכון ובמקביל מסלול לסטודנטים באקדמיה).
סרטים שהושלמו בין השנים 2010-2013 באורך של עד 15 דקות.

יש להגיש:

- טופס הרשמה
 - סרט DVD
 - תקציר הסרט עמוד אחד
 - קו"ח של יוצר הסרט.
- יש להגיש ב-4 העתקים עד לתאריך 28/2/14, כח' אדר א' תשע"ד

מסלול הגשה 2 :

תחרות תסריטים

לסטודנטים לקולנוע

תסריטים כבסיס להפקה הנתמכת במלגה והפקתם לסרטים קצרים.

יש להגיש:

- טופס הרשמה
 - סינופסיס 1/או תסריט
 - קו"ח של יוצר הסרט
 - המלצת המוסד
- יש להגיש ב-4 העתקים עד לתאריך 16/2/14, ט"ז אדר א' תשע"ד

את החומרים יש לשלוח בדואר שליחים לידי:

אורנית חרמון

מיזם יוצרים צופים זוכרים, מכון שם עולם
כפר הרואה ע"י חדרה 38955

ובמקביל לשלוח באופן דיגיטלי כפי שפורסם באתר של המכון

מכון שואה ואמונה "שם עולם" הוקם בשנת תשנ"ו (1996) בכפר הרא"ה. המכון עוסק בתיעוד, חקר, חינוך והנחלת תקופת השואה. ייחודו של מכון "שם עולם" הוא בהתמקדותו בסוגיות רוח ואמונה והתמודדות של הפרט והקהילה - בימי השואה. זוויית ראייה זו חושפת ומנתחת את מעייני הרוח ותעצומות הנפש שעמדו במבחן הגורלי, וכן מאפשרת הבנה מעמיקה של המאבק בין עולם האמונה והאידיאות, הערכים, המוסר והזהות היהודית - לבין המציאות שכולה כיליון, רוע וניווין.